VASÁRNAPI MAGAZIN

Kováts Margit

Polip

Péter László

FÖLSZÁLLOTT A PÁVA

Mint művelődéstörténeti kuriózum, Ráth-Végh István tollára méltó érdekesség volt pár éve, hogy Csaplár Ferencnek a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumáról írott kitűnő könyvecskéjében Ortutay Gyula szülőhelyéül Szeged szerepelt. A különös ebben az, hogy a munka kéziratát maga Ortutay lektorálta! Még az ő szeme is elsiklott a téves adat fölött: mert ő 1910. március 24-én Szabadkán látta meg a napvilágot. Igaz viszont, hogy akár Tömörkény, Cegléd szülötte számára, neki is Szeged lett szellemi szülővárosa: beszélni, olvasni itt tanult, itt eszmélkedett a forradalom utáni években, s Szeged egyetemén talált társakra, a „növelő közösségre", ahogyan Radnóti Miklós, maga is e közösség tagja, nevezte.

Amikor 1947-ben — fiatalon, 37 éves korában — kultuszminiszter lett (apját Ortutay István ennyi évesen búcsúztatta a belvárosi temetőben Móra Ferenc, anno 1918), szülővárosa nevében én köszöntöttem a Tiszatáj első számában. Hadd köszöntsem most is hatvanadik születésnapján. A tiszteletére megjelenő emlékkönyvben, tudományos értekezéssel tettem volna én is legszívesebben. Asztalomon gyűlő céduláim tűz martalékai lettek, így lapalji jegyzetekben gazdag értekezés helyett hírlapi cikkben mondom el, amire adatgyűjtés közben rájöttem. Állványok nélkül a kész épületet mutatom meg.

★

Ady minden titkainak tudója, Földessy Gyula, azonkívül, hogy a híres vers, a *Fölszállot a páva* első szakaszát népdalból vettnek mondja, érdekes párhuzamot hoz föl Goethétől a páva *napszédítő* tollairól. Ez kétségkívül meglepő. Minket azonban maga a népdalidézet, a verset keretbe foglaló két sor izgat:

Fölszállot a páva a vármegye-
[házára,
Sok szegény legénynek
[szabadulására.

Földessy, tudományos műben kissé szokatlan, de tanulságos módon, *a feleségének a véleményét* tolmácsolja erről. Szerinte ez azt jelenti, hogy tűzvész ütött ki a vármegyeház tetején. Földessy óvatosan hozzáteszi, hogy neki ez sohasem jutott volna az eszébe. Ám azért megengedi: „Lehet, hogy neki igaza volt". Cs. Szabó László pár éve Londonban megjelent tanulmánykötetéből hasonló értelmezést céduláztam ki.

Holott nyilvánvaló, hogy Földessyné is, Cs. Szabó is valami képzettársítás révén *a vörös kakas* jelképével vonja össze a pávát. Hiszen ennek a díszes madárnak nincs köze a tűzhöz. A páva, ezt éppen szegedi néphagyományból Mikszáth és Tömörkény jegyezte föl, a hivalkodás szimbóluma. „Elpusztul az a tanya, amelyiknek pávája és jegenyefája van." Mind a kettő a nagyzolás jele a múlt század végén.

S honnan, miért? A páva — még én is emlékszem, gyerekkoromban a mindszenti főszolgabíró udvarára — az urak kényeskedő házi madara: a tanyai nagygazda innen másolta úrhatnámságában a cifra tollú, másképp haszontalan madár tartását.

De a páva is madár. Népköltészetünk egyetemes jelképe a rabok, katonák, betyárok dalaiban, balladáiban *a hírvivő madár*. Klein Valeska azt is megfigyelte, hogy a gerlice az elhagyatottságot, bánatot, árvaságot, a holló a gyászt, a halált szimbólizálja. Csak egy példát Kálmány Lajos egyházaskéri gyűjtéséből:

Várj mög, holló, várj mög,
[hagy izenök tűled
Apámnak, anyámnak, jegybéli
[mátkámnak
A rab

Kálmánynak az az apátfalvi gyűjtésű népballadája, melyet Ortutay a Magyar Klasszikusok-sorozat népdalkötetében idéz, meglepően különbözik az Ady idézte soroktól:

Fölszállot a páva
Vármegye házára,
Látod, Bagi András
Most esett rabságba.
Fölszállott a páva

Jegyzetében Ortutay figyelmeztet is rá: „Itt az ismerős verskezdő motívum nem a szabadulás, hanem éppen a börtönbe kerülés jelképes indítója". De hiszen az a közismert, dalolni is szokott változatában is:

Fölszállott a páva a vármegye-
[házára,
De nem ám a rabok szabadu-
[lására.

Mégis, ellentétével is, ez a változat visz közelebb a jelkép megoldásához. „De nem ám..." Ebben a tagadásban bennerejlik, hogy egyébként, mint az Ady idézte változatban, a páva a szabadítás madara, a tagadás itt a kivételességet jelenti.

De miért vált a páva a szabadítás jelképévé? Ehhez a pávadalok gazdag családjának egy újabb változata ad magyarázatot, amelyre először Olsvai Imrének a pávadallamokat bemutató televízióműsorában figyeltem föl. S ő volt szíves levélben megküldeni az ott elhangzott szövegeket. Ugyancsak ő számos változatot közöl a pávadallamok és Kodály *Páva-variációinak* összefüggéseit megvilágosító kitűnő tanulmányában, a pécsi *Jelenkor* 1966. évi 10. számában. De ott sem idézi azt a változatot, amely a megoldás nyitja:

Fölszállott a páva vármegye-
[házára,
Bebörtönzött fiúk szabadittá-
[sára.
Kiszabadittanám, de erős a
[zárja,
Gyönge még a páva szárnya
[a zár-fölnyittásra.

Pedig ez is *surdi* változat, akár a Kodály-mű alapanyagául szolgáló. Az Ady-vers megzenésítéséhez Kodály Seemayer Vilmosnak 1935. november 2-án a 66 éves Varga Pál Sípos ajkáról fonográfra vett gyűjtését használta. Az előbbi változat pedig Olsvai Imre ugyanabban a régen Somogy, most Zala megyei faluban vette magnetofonra 1968. szeptember 15-én a 72 éves Vass Józsefné Dezső Teréz dalolása után.

Föltevésem az volt, hogy a régi pásztor- és betyáréletben kellett lennie olyan gyakorlatnak, hogy *az ügyes emberek a páva tollának kemény végével ki tudták nyitni a zárat*. Megkérdeztem a tiszántúli pásztorélet legkitűnőbb ismerőjét, a karcagi múzeum igazgatói posztján a nálam méltóbb utódomat, Szűcs Sándort, akinek csak a minap jelent meg újabb kitűnő könyve. Az ő válasza is megsemmisült, de emlékszem: azt felelte, hogy *bár erre így egyenesen soha nem kérdezett rá*, hiszen nem gondolt e föltevésre, enélkül is *számos adata van, amely erősíti, valószínűsíti föltevésemet*. Közölt is velem jó néhányat.

Persze tudnivaló, hogy a néphagyományban munka és mágia, gyakorlat és hiedelem együttjár, egymással kölcsönhatásban van. Vagyis *homályba borulhat a reális ok, s fölválthatja a mítikus*. A páva tollának egészen konkrét, gyakorlati zárnyitó szerepe, ha a modern technikával szükségképpen kiveszett, átértelmeződött mágikussá, olyanná, mint a *vasfű*, a *zárnyitó fű*. A hagyományos tudás további elenyésződése újabb átdolgozásra vezethet. Ezt mutatja az Olsvai gyűjtötte dal utolsó, ötödik szakaszának szövege is:

Lészállott a páva vármegye-
[házára,
Fölcsapott szárnyával az ajtó
[zárjához
Mégnyillott az ajtó szárnya
[csapássára,
Sok sinylődő magyar fiúk
[szabadittására.

★

Vass Józsefné, mint Olsvai följegyezte, a dalt „öregapjától hallotta kiskorában". Tehát már akkor, a századfordulón, elfelejtődött a pávatoll praktikája, de a dal megőrizte szabadító erejét, úgy módosítva, mintha az eleven páva szárnya csapásával nyithatná meg a vármegyeház rabjai előtt a börtön ajtaját.

A páva szabadító jelképe tehát a népköltészetben, és így Ady versében is, a való élet gyakorlatából született. *Párlat.*

Ortutay Gyula a magyar mesekutatás legkiválóbb képviselője. Stílusos tehát a befejezés a bizonyító erejű jegyzetek nélküli értekezésemhez: aki nem hiszi, járjon utána.

Balogh Ödön

A PARANCSNOK

A parancsnokot, akiről az alábbi történet szól, nem ismerem. A vonaton hallottam hírét.

Két régebbi katonacimbora találkozott össze váratlanul a fülkében. Középkorú, meglett emberek, akik kissé belefáradtak az életbe, s csak akkor villan fel régi szilajsággal tekintetük, ha ifjúkori emlékeket idéznek. S ezek között is első a katonaélmények. Sorra elevenítették fel, nagyokat nevettek hozzá, csavargatták nyakukat, hogy hát!... S mikor ebből is kifogytak, szóba került mostani munkahelyük, foglalkozásuk.

— Hát, te akkor az én munkásőr-parancsnokommal dolgozol egy helyen! — emelte fel hangját Kővágó. Keménykötésű, szúrós tekintetű, fekete ember. Ruházata, beszédje elárulja paraszti mivoltát.

— Hogy hívják? — szippantott cigarettáján egyet társa, s a füstgomolyagon át hunyorgott a szemben ülőre.

Amaz mondta a nevet.

— Ismerem. Nem régen került hozzánk.

Kővágó köszörülte torkát, mint aki nagy mondókára készül. Várta, hogy társa, aki a csupaszon maradt téli mezőt szemlélte, gondolatilag ismét visszatérjen ebbe a füstös kupéba.

Miután ez megtörtén, Kővágó feltolta homlokán bundasapkáját:

— Hát, tudod-e, milyen ember az?! — nyomta meg jelentőségteljesen a szót.

A cimbora, aki ebből ugyan nem sejtette, hogy rongyember, vagy derékember az a parancsnok, csak szemöldök-ráncításával intett.

Kővágó mélyet szívott a cigarettából, farkasszemet nézett társával. Jó ösztönnel kivárta, akár a született szónok, hogy a kérdés súlyt kapjon a hallgatás által. Aztán elkezdte a történetet:

— Munkásőr-foglalkozásra kellett átmennem a szomszéd faluba. Délután fél háromra. Szakaszparancsnokom az én falumban lakott. Mondta, hogy érte jön az autó, majd átvisz engem is. Megegyeztünk: pontosan kettőkor várom a posta előtt.

Tudtam, hogy a pontosságra kényes. Igyekeztem is én tőlem telhetőleg, mégis késtem négy-öt percet.

Már messziről láttam, ott áll a kocsi. Szaladtam. A parancsnok — egyébként gyerekkori ismerősök vagyunk — kinyitotta az ajtót, s keményen rám szólt:

— Hány óra?

— Kettő múlt öt perccel — mondtam.

— De kettőre beszéltük meg, Kővágó elvtárs! — azzal bevágta az ajtót, s faképnél hagyott.

Az anyád Krisztusát, azért sem versz át engem! — szisszegtem magamban. Beugrottam a postára, s kértem egy kerékpárt. Aztán tepertem a pedált teljes erőmből, szemmel tartva egy ideig a távolban kanyargó autót.

Mire a terembe értem, ahol a többi munkásőr éppen kezdéshez készülődött, merő víz volt az ingem. Levetettem, kicsavartam. Aztán a távolabb álló parancsnokhoz léptem, s — lesz, ami lesz — dühömben hozzávágtam az összegyűrt inget:

— Na, komám, ezt neked köszönhetem!

Ő nem szólt semmit, gyilkos pillantást vetett rám. Majd, mintha mi sem történt volna, jelezte, hogy kezdünk.

Itt Kővágó elhallgatott. Gunyorosan mosolygott, s közben figyelte cimborája arcát: hogy, s mint vélekedik tettéről?

A cimbora arca azonban semmit sem árult el.

Ekkor Kővágó feltette a második nagy kérdést:

— Na és, mit gondolsz, mi lett a következménye?

Mi lett..., hát mi lehet a következménye az ilyennek?! Biztosan meg sem állhattál többé a szeme előtt — akarta mondani a katonacimbora. De fukarul bánt a szavakkal és a véleménynyilvánítással: nem szólt. Csak felvonta vállát.

— Hát most jól figyelj. Ilyet sem hallottál! — vetette hátra magát az ülésen Kővágó, és felnevetett. — Év végén, amikor jutalmat osztottak a munkásőröknek, egyedül nekem adott négyszáz forintot Paizs szaki. Azt mondta: elvtársak, Kővágó olyan fegyelmezett, bátor, kommunista ember, akire mindig számíthat a munkásőrség... Barátom, hallottál ilyet?! — nézett maga elé Kővágó. A jelenet hatására szúrós szemében különös fény csillogott. Kicsit bólogatott, mintha önmagával beszélgetne.

Aztán ismét felcsapta fejét és nyomatékosan még egyszer megismételte:

— Hát ilyen ember az a Paizs Gábor! Az én komám. Az én parancsnokom.

Ma sem ismerem a parancsnokot, akiről az előbbi történet elhangzott. Csak valami homályos sejtés született meg bennem egyéniségéről. Valahogy tisztelem, s észrevétlenül magam is megszerettem. Igazi parancsnok, mert le tudta győzni a legnehezebbet: önmagát.

Lődi Ferenc

KÉT ZSEB KAVICS

Különösebben nem volt rigolyája Ugrasztó Mátyásnak, csak a munka, az is a javából. Szobafestő és mázoló volt, és vagy negyven tanuló sajátította el tőle a színkeverést, az ecsetfogást, a festékek egymásra találását, röviden szólva a kenyérkereső mesterséget. Csak a vezetékneve volt érzékeny: Ugrasztó. Ha új ismerőse elmosolyintotta magát a neve hallatára, szokta is mondogatni:

— Hülye egy név, mi? De hát ez van.

Barátai viszont, akikkel munka után poharazgatni szokott egy-két fröccs erejéig, csak Ugrinak szólították, csupa tiszteletből. Ez neki is jobban tetszett. Nem úgy csengett, mintha ő akarna valakit ugrasztani, hanem ő az, aki ugrik. Hát fogadjuk el mi is a becenevét, s a továbbiakban Ugri marad.

Falat-jó ember volt a tanulói szemében is. Feleslegesen nem zavarászta őket, viszont ha akarták, ha nem, embert faragott belőlük. Némelyik gyereke sovány koszton élt. Ugri figyelmét ez nem kerülte el. A feleségével úgy csomagoltatott ebédre, hogy sokszor két tanulója is jóllakott. Szerette a nagydarab sült húsokat, amikből jól lehetett tépni, falni. Szalonnából sem hozott negyven dekánál kevesebbet. Ha pedig fasírozott hús volt a menü, vagy főtt sonka, bizony abból degeszre ehette volna magát egy négytagú család is. Meg is jegyezte este a felesége, amikor kirámolta az elemózsiás táskát:

— Apukám, örülök az étvágyadnak. Jó kis emberem vagy te, ha úgy tudsz falatozni.

— Kell is a jó meg az elég. Mert ki a fene tudna csapkodni napról napra azzal a ménkű nagy félkezes meszelővel gyönge koszton? — hárította el magától a dicséretet. Hanem egyszer nagyon begorombult. Délben két gyereket kosztolt, akik vele dolgoztak. Rájuk bízta a táskáját, hadd egyenek, amíg ő végigszalad meszelőjével a mennyezeten.

— Hagyjatok egy pár falat húst — mondta nekik —, hogy amikor hazafelé megyek, tudjak rá inni egy pofa bort.

— Jó, hagyunk — válaszolták, amint tömték magukba a falatokat. De bizony azok mindent föl-faltak, és szépen visszacsomagolták a kenyérhéjat, amit levágtak.

— Fene a büdös kölykeit! — morogta, amikor a vendéglőben észrevette, hogy kimókáztak vele. Másnap persze ugyanannyi kosztot pakolt az asszonya, s ugyanúgy voltak kosztosai, mint máskor. Egyszer új fiú került a keze alá egy kisebb munkára. Mindössze két szobát, konyhát kellett lefesteni. Kétnapi igyekezetre saccolta, s ahhoz mérten hajtott rá a munkára. Bele is izzadt, csakúgy csurgott az arcáról a verejték, s a hátán is átázott az ing, mire végzett a koszos plafonokkal. Fújtatva jött le a létráról és nyújtotta oda a meszelőt meg a vödröt a gyereknek.

— Eredj, fiam, mosd ki az ud-